

УДК 343.226.347.157

В.Г. Постовий, м. Київ

СІМ'Я ЯК ФАКТОР ЗНИЖЕННЯ РИЗИКУ НАСИЛЬСТВА В СУСПІЛЬСТВІ

Розглядаються питання значення сучасної української сім'ї у профілактиці і зниженні ризику насильства в суспільстві.

Ключові слова: сім'я, діти, профілактика насильства, суспільство.

Актуальні теорії ненасильства викладаються в дослідженнях К. Ганді, А. Гусейнова, М.-Л. Кінга, Л. Митрохіна, Г. Сковороди, В. Соловйова, Л. Толстого, Дж. Шарпа, П. Юркевича, які орієнтовані на розвиток кращих людських якостей, а всі форми жорстокості, насильства визначають як абсолютне зло.

Жорстоке ставлення до дітей розкривається у працях представників гуманістичного виховання і навчання: К. Вентцеля, Я. Корчака, П. Лесгафта, Дж. Локка, М. Монтессорі, П. Наторпа, Ж.-Ж. Руссо, В. Сухомлинського, Л. Толстого, К. Ушинського.

У працях сучасних дослідників відображаються питання профілактики насильства стосовно дітей у сім'ї. Назвемо лише декілька напрямів: обґрунтування актуальності проблеми попередження жорстокого ставлення і насильства до дітей (В. Боровик, Т. Кир'язова, А. Мартиненко, О. Оліфіра, В. Оржеховська, С. Тадіян); виділення основ соціально-правового захисту дітей від насильства (В. Голіна, О. Іващенко, Г. Черепанова); аналіз зарубіжного досвіду попередження явища насильства стосовно дітей (С. Айропетов, Н. Асанова, Г. Батинцева, З. Зайцева, Х. Вільфінг, Т. Голованова, В. Желєзнов, І. Зверєва, О. Пилипенко); визначення загальних питань превентивного виховання з проблеми негуманного поводження дорослих з дітьми (Т. Алесеєнко, О. Доукіна, А. Зубко, Т. Кравченко, В. Ликовой, О. Максимович, В. Оржеховська, Л. Повалій, Л. Пономаренко, В. Постовий, Л. Радзецька, І. Трубавіна, В. Химинець, О. Жорнова, Н. Стрельникова, О. Хромова, П. Щербань); аналіз окремих аспектів соціально-педагогічної діяльності щодо запобігання насильства стосовно дітей (С. Бадора, Н. Заверико, А. Капська,

О. Карман, Л. Коваль, Т. Федорченко, А. Малько, Л. Міщик, А. Мудрик, М. Попова, С. Хлебик).

Умови ефективного вирішення проблеми попередження жорстокого ставлення до дітей у сім'ї розробляли російські вчені: Н. Асанова, Д. Доммінней, В. Колков, Л. Кошелева, Т. Сафонова, Е. Цимбал, Н. Ярославцева, І. Кон, В. Нагаєв, О. Романова, Н. Курасова та англійські: К. Сігно, Д. Гіл, А. Грін, А. Міллер та ін.

Аналіз теоретичних і практичних досліджень дає змогу стверджувати, що окремі аспекти проблеми соціально-педагогічної профілактики насильства над дітьми у сім'ї не завжди розглядається на основі системного підходу.

Аналізуючи явище жорстокого ставлення до дітей у сім'ї, необхідно визначити характеристику цього соціального явища, що сприяє розробці адекватної стратегії його профілактики. З цією метою необхідно проаналізувати поняття “жорстоке ставлення до дітей у сім'ї”.

У різних історичних, соціально-економічних умовах визначення сутності поняття “жорстоке ставлення до дітей у сім'ї” неоднакове. Це зумовлює необхідність його уточнення в кожний конкретний період часу.

Відзначимо, категорія “ставлення” є міжнауковою і вивчається педагогікою, психологією, соціологією, філософією та ін. У педагогіці “ставлення” розглядається як “переживання і вираження певних зв'язків, що формуються між особистістю й іншими людьми, а також різними аспектами навколишнього світу і які, торкаючись сфери її потреб, знань, переконань, вчинків і вольових проявів, так чи інакше позначаються на її поведінці і розвитку” [13, с. 27]. Ставлення як одна з основних категорій педагогіки досліджувалася протягом усієї історії розвитку педагогічної думки. Визначено, що ставлення одних людей до інших може виявлятися на мего-, макро-, мезо-, мікрорівнях суспільства. Однією зі складових мікрорівня є сім'я.

У деяких випадках ставлення одних членів сім'ї до інших характеризується як жорстоке, що здебільше відображає насильства батьків над дітьми. Незважаючи на те, що це явище існує у сім'ї й окремі його аспекти вивчаються вченими, визначення сутності поняття залишається неоднозначним. Крім того, іноді поняття жорстокого ставлення до дітей є синонімом поняття “насильство” й “агресія” у ставленні до дітей.

Виховання є найдавнішим духовним суспільно значимим процесом, і сім'я та особистість у ній є його необхідними рушійними силами, запорукою суспільного і духовного прогресу, саме тому проблеми сімейного виховання є одним з пріоритетних напрямів державної політики в Україні. Для приведення цього напрямку діяльності Української держави у відповідність з новими соціально-економічними та суспільно-політичними умовами, до Конституції України [7], Кодексу про шлюб і сім'ю [11], Закону про освіту [6], інших законодавчих і нормативних актів, що стосуються проблем родини, освіти й виховання підростаючого покоління, внесені суттєві зміни й доповнення, спрямовані на поліпшення матеріально-економічних умов і визначення пріоритетних морально-духовних завдань виховання дітей і молоді в Україні [4].

Сучасна політика української держави зумовлює і парадигму педагогіки сімейного виховання, яка має ввібрати все краще з минулого і трансформувати його в сьогодення і майбутнє з тим, щоб формування особистості найповніше враховувало вимоги життя нинішньої доби і діяльності людини. Створення незалежної Української держави зумовлює необхідність привернення більшої уваги до наших вітчизняних традицій виховання підростаючого покоління в усіх ланках життєдіяльності суспільства і сім'ї.

Відповідно до Сімейного кодексу України, "сім'ю складають особи, які спільно проживають, пов'язані спільним побутом, мають взаємні права та обов'язки. Подружжя вважається сім'єю і тоді, коли дружина та чоловік у зв'язку з навчанням, роботою, лікуванням, необхідністю догляду за батьками, дітьми та з інших поважних причин не проживають спільно. Дитина належить до своїх батьків і тоді, коли спільно з ними не проживає. Сім'я створюється на підставі шлюбу, кровного споріднення, усиновлення, а також на інших підставах, не заборонених законом і таких, що не суперечать моральним засадам суспільства" [7].

Глибокий соціально-педагогічний аналіз проблем взаємовідносин у сучасній українській сім'ї дає змогу виділити серед найбільш актуальних питань – проблему насильства у всіх її виявах, зокрема:

- насильство чоловіка над дружиною та дітьми;
- насильство дружини над чоловіком та дітьми;

- насильство дітей над батьками;
- насильство внутрісімейне, як одна з жорстоких і потворних форм взаємовідносин між батьками і дітьми, іншими членами родини;
- насильство сім'ї в ставленні одне до одного та до позасімейного соціуму [3; 10; 12].

Орієнтація України на нові європейські гуманістичні цінності зумовила визнання українською державою такого важливого міжнародного документу як Декларація “Про викорінення насильства щодо жінок”. У ньому деталізуються та визначаються форми насильства (сексуальне, психологічне, економічне, моральне, фізичне, нанесення жінкам збитку, в т.ч. побиття, катування, убивство). Статеве насильство визначається як статевий акт, який здійснюється всупереч бажанню жінки й може мати різні форми: від пов'язаних сексуальних домагань до зґвалтування або інцесту.

То ж цілком закономірно, що в Україні був прийнятий відповідний Закон України “Про запобігання насильства в родині”. У ньому відзначається, що фізичним насильством є “навмисне нанесення одним членом родини іншому члену родини побоїв, тілесних ушкоджень, навмисне позбавлення волі, житла їжі, одягу й інших нормальних умов проживання, що можуть призвести до смерті постраждалого/лої, викликати порушення фізичного й психічного здоров'я, завдати шкоди його/її честі й достоїнству” (Закон України “Про запобігання насильства в родині”, № 2789-III від 15 листопада 2001 р.).

Отже, виходячи з аналізу цих надзвичайно важливих документів відзначаємо, що проблема насильства-ненасильства самого феномену насильства перебуває в центрі уваги різноманітних наук – філософії, соціології, кримінології, моралі, етики, педагогіки, психології та історії [10; 12].

Вважаємо доцільним зосередити увагу на історико-педагогічних та соціальних засобах профілактики насильства в сучасній українській сім'ї. Умови, в яких перебуває нині українська родина визначають не тільки її соціальний і моральний статус у суспільстві, потреби й можливості у стратегіях розвитку, освіти, культури, духовності, вони детермінують способи їх реалізації й більш ранню соціалізацію дітей, тобто як умовне, так і безумовне засвоєння і дотримання

ними спочатку в родині, а потім у навчально-виховних закладах, ближчому і дальшому суспільному оточенні системи морально-етичних цінностей у формі знань і норм соціального досвіду, соціальних якостей, рис і ролей особистості та набуття ними зразків і психологічних механізмів поведінки, адаптації в полісоціумі України, в т.ч. поведінки і ставлення щодо насильства-ненасильства у взаємовідносинах батьків і дітей, інших членів родинного мікросоціуму.

Виховання дітей у сучасній українській сім'ї є процесом, що об'єктивно детермінується соціальним становищем як кожної конкретної сім'ї, так і сукупності сімей як соціального інституту, що керується і спрямовується у своєму розвитку законодавством країни та морально-правовими й етичними нормами суспільства, потребами сім'ї та особистості.

Водночас динамізм і варіативність життєдіяльності сучасної сім'ї зумовлюють і особливе становище дитини, її розвиток і виховання, що в свою чергу забезпечується чи не забезпечується конкретними соціально-педагогічними умовами, змістом і психолого-особистісними та етноментальними якостями учасників виховного процесу – батьків і дітей, особливостями їх взаємодії, історичними традиціями та сучасними чинниками збудження насильства в сім'ї [8-10].

У сучасних умовах розвитку українського суспільства родина відображає його різноманітні відносини – економічні, політичні, етноментальні, загальнонаціональні, психологічні, педагогічні, моральні, етичні, духовні та ін. Спосіб виробництва, в якому формується і розвивається сучасна сім'я, має величезний вплив на моральні норми й принципи її взаємин з навколишнім соціальним середовищем, удосконалення сімейно-побутових відносин, економічну незалежність членів сім'ї, етнічну самоідентифікацію, створення можливостей для духовного розвитку кожного.

Сім'я є чи не єдиною ланкою, здатною витримати психологічні, економічні і соціальні перевантаження, забезпечуючи при цьому етико-психологічну і духовну підтримку дитині. Ця підтримка є своєрідним психолого-педагогічним супроводом профілактики насильства в сім'ї. У тому випадку, коли батьки мають достатньо високий рівень педагогічної культури виховання дітей, ризику насильства в сім'ї

зменшуються. Таким чином високий рівень педагогічної культури батьків є однією з найважливіших педагогічних засад профілактики насильства в сім'ї. Найважливішим завданням сім'ї в умовах боротьби за виживання є акумуляція та захист гуманних, моральних, родинних цінностей, формування громадянської та національної свідомості людини, її природне прагнення до етнічної самоідентифікації, повної реалізації своїх можливостей у певній галузі діяльності, у розвитку й вихованні особистості дитини.

Цінність різноманітної творчої продуктивної гуманістичної діяльності особистості як батьків так і дітей завжди є ефективним профілактичним засобом проти насильства, агресії, жорстокості, злочинності та всіх інших негативних проявів у поведінці батьків і дітей [9; 10; 12; 13].

Зміни, які відбуваються в суспільстві, з одного боку, сприяють саморозкриттю, самовираженню і самоствердженню особистості, з іншого, висвітлюють дефіцит добра і милосердя в стосунках між людьми, в тому числі – між членами родини, труднощі сімейного виховання, зокрема – педагогічні проблеми, в основі яких знаходяться недостатньо сформований рівень педагогічної культури батьків та духовної культури суспільства в цілому і сучасної сім'ї в тому числі.

Внаслідок цього у сім'ї формується дисгармонія взаємовідносин батьків і дітей, інших членів родини, що часто переростає в насильство й інші потворні прояви поведінки. Профілактика насильства в таких умовах потребує тривалого часу, дуже часто зміни соціально-педагогічних умов буття сім'ї, переоцінки смислу життя кожної особистості, зміни поведінки, визначення гуманістичних ідеалів кожного із членів родини або хоч декотрих із них зумовлюються психологічними психоактиваторами виховного процесу в соціумі і сім'ї.

Задовольняючи особисту потребу в батьківських та материнських почуттях, контактах з дітьми, їх вихованні і відтворенні себе в них, батьки виконують виховну функцію сім'ї. Як правило, життя батьків є для дітей першим соціальним орієнтиром, зразком форм і змісту поведінки та людських взаємин. Однак, сучасна сім'я не використовує повною мірою свій виховний потенціал. У виконанні виховної функції вона детермінована внутрішніми і зовнішніми факторами: залежна

від багатьох чинників економічного та суспільного життя, педагогічної діяльності загальноосвітніх закладів, в яких навчаються і виховуються діти і з якими вона безпосередньо та опосередковано пов'язана. Цей вплив у сучасних умовах характеризується як позитивними, так і негативними тенденціями.

Взаємозв'язок внутрішніх і зовнішніх факторів морально-духовного, гуманістичного розвитку взаємовідносин у сім'ї відображають тенденції егоїстичного і вселюдського в становленні кожної конкретної особистості сім'ї (батьки, діти, бабусі і дідусі, інші члени сім'ї). Там, де переважають доміанти егоїстичного "Я", найчастіше з'являється проблема насильства. Там відбувається примусовий (насильницький) акт контролю одного члена сім'ї над іншим, реальна дія або погроза фізичної, психічної, сексуальної образи та застосування сили в підпорядкуванні особистості скривдженого кривднику.

На здійснення сім'єю виховної функції впливають також її нуклеаризація, послаблення родинних зв'язків, зменшення можливостей батьків щодо контролю над дітьми, зміна стандартів поведінки, сімейних цінностей протягом життя одного покоління; переоцінка змісту сімейних взаємин і досвіду родинного життя, зменшення кількості дітей у сім'ї і можливостей батьківського впливу на них, недооцінка ролі сім'ї в житті суспільства і кожної людини зокрема.

Таким чином, існує необхідність визначення змісту, методів формування і виховання гуманістичного розвитку дітей і молоді, гуманістичних взаємин у сім'ї, які забезпечували б певною мірою гармонізацію духовного і матеріального, національного і вселюдського, суспільного і родинного та гуманістичного розвитку дітей і молоді, зменшували ризики насильства в сім'ї.

Література:

1. Ворник Б.М. Сексуальные насилия по отношению к детям и молодежи в Украине (ситуационный анализ) /Б.М. Ворник. – К.: Изд-во Киевского центра семейного консультирования, 1997. – 51 с.
2. Грабська І.А. Дослідження сімейного насильства у кроскультурній перспективі /І.А. Грабська //Вісник: соціологія, психологія, педагогіка. – К.: Київський ун-т ім. Т.Шевченка, 2000. – Вип. 8. – С. 29-32.

3. Гусейнов А.А. Понятие насилия и ненасилия /А.А. Гусейнов //Вопросы философии. – 1994. – №6. – С. 43-52.
4. Дитинство в Україні: права, гарантії, захист [збірник документів]. – Ч.І-ІІ. – К.: АТ “Столиця”, 1998. – 292 с.
5. Думко Ф.К. До проблеми насильства в сім’ї /Ф.К. Думко // Науковий вісник Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К.Д. Ушинського. – Одеса: ПДПУ ім. К.Д. Ушинського, 1999. – Вип. 6/7. – С. 62-68.
6. Закон України “Про загальну середню освіту” від 13.05.1998.
7. Конституція України. Прийнята на п’ятій сесії Верховної Ради України. Закон України. – 28 червня 1996 р.
8. Нове покоління незалежної України (1991 – 2002): щорічна доповідь Президентів України, Верховній Раді України, Кабінету Міністрів України про становище молоді в Україні (за підсумками 2002 року). – К.: Держ. ін-т проблем сім’ї та молоді, 2003. – 211 с.
9. Превентивне виховання: проблема ненасильства: зб. науково-практ. ст. /за заг.ред. В.М. Оржиховської. – К.: Олди-плюс, 2000. – 134 с.
10. Ролінський В.Н. Насильство щодо неповнолітніх: проблеми, профілактика: навч.-метод. посібник /В.Н. Ролінський. – Одеса: ОЦНТЕІ, 2003. – 221 с.
11. Сімейний кодекс України. Закон України від 10 січня 2002 р. №3947-ІІІ. – К.: НВП “Форум”, 2002. – 139 с.
12. Фуркало В. Питання насильства та ненасильства в суспільному розвитку та їх детермінації /В. Фуркало // Вісник Львівського університету: філософські науки. – 1999. – Вип.1. – С.104–109.
13. Харламов И.Ф. Педагогика: [Учеб.] – 6-е изд. /И.Ф. Харламов. – Мн.: Універсітэцае, 2000. – 560 с.
14. Щербак Н.Д. Соціально-педагогічна профілактика жорсткого ставлення до дітей у сім’ї /Н.Д.Щербак // Рідна школа. – 2002 – № 10. – С.26–29.

The article deals with the meaningfulness of modern Ukrainian family in profihylaxis and decline the risk of violence in society.

Key words: family, children, profihylaxis of violence, society.

Освещаются вопросы значения современной украинской семьи в профілактике и снижении риска насилия в обществе.

Ключевые слова: семья, дети, профілактика насилия, общество.